

SJEĆANJE ŽENA NA ŽIVOT U SOCIJALIZMU – PRILOG ŽENSKOJ POVIJESTI

Poticaj ovome istraživanju bila je spoznaja da je interes za proučavanje povijesti žena u socijalističkom razdoblju malen ili da ga uopće nema. Zanimanje istraživanja ženske povijesti u razdoblju socijalizma je zanemarivanje važnog aspekta povijesti socijalizma, kao i proučavanja povijesti svakodnevice. Temeljna svrha je istražiti povijest žena u socijalizmu, a feminističkom istraživačkom metodologijom, koja promiče što ravnopravniji odnos među sugovornicama da bi se osigurao etični istraživački postupak, omogućiti analizu koja će biti osjetljiva na povijesne, političke i kulturne razlike.

Uvod

Razdoblje 1945.-1990.

Važnost ovoga istraživanja je i izvan njegova primarno simboličnog značaja upisivanja ženskog iskustva u povijest. Pokazalo se mnogo puta da se mišljenja intervjuiranih žena suprotstavljaju postavkama stručnjaka koji se bave socijalističkim razdobljem da je mogućnost zapošljavanja žena utjecala na promjenu patrijarhalnih odnosa u socijalističkoj obitelji i da je poticala veći politički angažman žena.

Već dvadesete godine 20. stoljeća mogli bismo označiti kao razdoblje u kojem se socijalistička i komunistička ideja uključuje među ostale političke grupacije u Hrvatskoj/Jugoslaviji osnivanjem Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista) 1919. godine i kasnije Komunističke partije Hrvatske (1937.). Okupljanje svih antifašističkih snaga u borbi protiv nacizma i fašizma početkom 1941. godine oko Komunističke partije Jugoslavije (KPJ), iako se komunističko učenje tada nije

isticalo, formiranje partizanskih odreda (1941.) i priznanje narodnooslobodilačkog pokreta (1943.) od strane zapadnih saveznika pridonijelo je pobjedi KPJ na prvim poslijeratnim izborima za Ustavotvornu skupštinu (1945.) na kojima se nije mogla kandidirati nijedna stranka osim Narodnog fronta u koji su mogli ući predstavnici političkih stranaka koje su sudjelovale u NOP-u i koje su prihvatile načela KPJ.

Socijalistički društveni poredak u svom trajanju 1945.-1990. nije uvijek bio prisutan u istim oblicima i na isti način. Novu Jugoslaviju/Hrvatsku obilježila je agrarna reforma kojom su promijenjeni vlasnički odnosi, nacionalizacija industrijskih i obrtničkih poduzeća, jednopartijski sustav, obračuni s političkim protivnicima i neistomišljenicima, neriješeni međunacionalni odnosi koji Jugoslaviju prate od njezina osnutka 1918. godine,¹ ali i industrijalizacija, opći gospodarski uzlet, socijalističko samoupravljanje, pravo žena da sudjeluju u tijelima vlasti, besplatno školovanje od osnovnog do akademskog, te opće poboljšanje životnog standarda.

Prva prekretnica nastupila je 1948. godine kada je Jugoslavija, koju su na Zapadu smatrali jednim od najodanijih sovjetskih satelita,² došla u sukob sa Staljinom i Informbiroom nakon čega se između Jugoslavije i Zapada zbog obostranih interesa uspostavljaju gospodarske veze. Posljedica sukoba sa SSSR-om bili su i politički progoni i hapšenja onih koji nisu bili za prekid odnosa sa Staljinom pa je u svrhu njihovog "preodgajanja i rehabilitacije"³ 1949. godine osnovan zatvor Goli otok koji je kao zatvor za političke zatvorenike postojao do sredine 50-ih godina.

Prekid sa SSSR-om bio je početak jugoslavenskog puta u socijalizam.⁴ Jedna od njegovih važnijih značajki je radničko samoupravljanje koje prema Ustavnom zakonu iz 1953. znači da *radni narod* vrši vlast i upravlja društvenim poslovima preko predstavničkih tijela, radničkih savjeta i drugih samoupravnih tijela. Samoupravljanje je tijekom godina prošlo nekoliko faza.

Krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina u Jugoslaviji i Hrvatskoj ponovno se otvaraju pitanja vezana uz neriješene međunacionalne odnose. Sredinom 60-ih godina u Hrvatskoj su počela političko-gospodarska i kulturna gibanja poznata kao *Hrvatsko proljeće* koja će se razvijati sve do nasilnoga gušenja u prosincu 1971. godine. Hrvatsko partijsko rukovodstvo u okviru postojećih reformi federacije zahtijevalo je ekonomsko i političko razvlašćivanje savezne države, čiste račune među jugoslavenskim republikama i prijenos investicija iz državnih fondova u fondove poduzeća, zbog čega je bilo optuživano za nacionalizam. Obračunom Josipa Broza Tita s hrvatskim vodstvom, te podnošenjem njihovih ostavki događanja prestaju. Znatan broj pred-

1 K. Spehnjak, *Britanski pogled na Hrvatsku 1945.-1948.* Golden marketing-Tehnička knjiga. Zagreb. 2006. Str. 8.-9.; H. Sundhaussen, "Jugoslavija i njezine države slijednice. Konstrukcija, dekonstrukcija i nova konstrukcija 'sjećanja' i mitova." Str. 244. i dalje U: M. Brkljačić i S. Prlenda, *Kultura pamćenja i historija.* Golden marketing-Tehnička knjiga. Zagreb. 2006.

2 Spehnjak, n. d. Str. 11., bilješka 11.; D. Bekić, *Jugoslavija u hladnom ratu. Odnosi s velikim silama 1949-1955.* Globus. Zagreb. 1988. Str. 59. i 60.

3 I. Banac, *Sa Staljinom protiv Tita. Informbiroovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu.* Globus. Zagreb. 1990. Str. 232.

4 Sundhaussen, n. d. Str. 251.

D. DIJANIĆ I I. NIEMČIĆ, SJEĆANJE ŽENA NA ŽIVOT U SOCIJALIZMU

stavnika studentskih i kulturnih organizacija osuđen je na zatvorske kazne. Drugi važan događaj sredinom 70-ih godina bio je donošenje Ustava SFRJ (1974.) kojim je ostvarena veća samostalnost republika u odnosu na saveznu državu.

Smrt Tita (1980.) značila je početak krize društvenog i gospodarskog sustava u državi zajedno s kojima se zaoštavaju i nacionalne nesuglasice, a postepeni pad komunističkih režima u Europi neizbježno se odrazio i na jugoslavenske republike i pokrajine. U Hrvatskoj se od 1989. godine osnivaju nekomunističke stranke, a nakon prvih višestranačkih izbora (1990.) iz naziva Socijalističke Republike Hrvatske isključen je pridjev *socijalistička* i donesen je novi ustav koji ističe da Hrvatska ima demokratski i višestranački politički sustav.

Raspadom Jugoslavije nakon višestranačkih izbora i u ratovima od 1991. godine nestaje i socijalističko društveno uređenje.

Problemi s historiografijom

Interes za istraživanje povijesti žena uopće značajnije se pojavljuje od šezdesetih godina 20. stoljeća u SAD-u kada se njome počinju baviti akademski obrazovane povjesničarke koje rade na sveučilištima i koje se smatraju feministkinjama, a feminizam se "odnosi na sva nastojanja da se ukloni diskriminacija žena na različitim životnim područjima."⁵ Treba reći da povijest žena nije samo rezultat ženskog pokreta jer žene postaju vidljive širenjem socijalne i antropološke historije. Istraživanje društvenih struktura, historije obitelji, djeteta, mladeži, interes za nesvjesno nužno je uključio žene. Ipak, znanstvenice nisu htjele da se povijest žena proučava kao izdvojen i manje važan problem dok bi se područje muškarca i dalje smatralo područjem *opće* povijesti. Zato je kod proučavanja povijesti žena važno pitanje koliko i kako su žene vidljive. Osamdesetih godina dvadesetog stoljeća počinje se govoriti o *historiji rodova* (rod kao biološka i socijalna kategorija), o raznolikim muškim i ženskim identitetima i oblicima opstanka kao i promjenljivim odnosima među spolovima koji se uglavnom mijenjaju zajedno s promjenama oblika moći.⁶ Neke povjesničarke, osobito one koje istražuju različite položaje žena i muškaraca u radničkom pokretu, odnos spola promatraju neovisno o društvenoj strukturi jer se pokazalo da su iskustva muškaraca i žena bila različita i da su žene uglavnom bile u težem položaju.

Položajem žena u razdoblju socijalizma u Hrvatskoj malo su se bavili domaći istraživači i istraživačice iako je u svijetu ženska povijest vrlo popularno istraživačko područje. Početkom devedesetih godina Mirjana Gross svom tekstu o "Nevidljivoj ženi"⁷ piše kako se ženskom poviješću u Hrvatskoj nije sustavno bavilo te da je vidljiv nedostatak informacija. Ipak, već od sredine osamdesetih godina neke povjesničarke i antropologinje, slijedeći suvremene američke i europske istraživačice, započinju prva

5 M. Gross "Nevidljive žene" U: Erasmus, časopis za kulturu demokracije. Erasmus Gilda. Zagreb. rujan 1993, broj 3. Str. 56.

6 Gross, n. d. Str. 57. i 61.

7 Gross, n. d. Str. 63.

istraživanja o povijesti žena.⁸ Položajem i poviješću žena u razdoblju socijalizma bavila se Lydija Sklevicky. Stupanj istraženosti arhivske građe za povijest Antifašističke fronte žena (AFŽ-a), jedine isključivo ženske organizacije koja je djelovala tijekom II. svjetskog rata i potom do 1953. godine vrlo je skroman. Moglo bi se reći da istraživanja nije odmaklo puno dalje od istraživanja L. Sklevicky s kraja osamdesetih godina, pogotovo u pogledu istraživanja organizacijske strukture AFŽ-a i razlozima njezinog ukidanja. U djelu L. Sklevicky prezentirana su i fundamentalna istraživanja – statistički podaci o bračnom stanju žena, pismenosti, raspoređenost žena po zanimanjima, školskoj spremi, te zastupljenost žena u radničkom samoupravljanju (radničkim savjetima i upravnim odborima).⁹ Pozornost istraživača i istraživačica prema načinima upisivanja žena u povijesne priče iz socijalizma, pitanjima identiteta žena u socijalizmu i nevidljivosti žena koje su uslijed ideoloških zahtjeva da kao dio jedinstvene radničke klase izađu iz obiteljske sfere i uđu u sferu javnosti (radna mjesta, politički pokret itd.) zbog čega postaju sve manje i manje vidljive usmjerila je Biljana Kašić¹⁰ analizirajući intervjue istraživačkog projekta *Sjećanje žena na život u socijalizmu*. Pregled feminističkog djelovanja, znanstvenice koje se bave ženskim pitanjem, udruge i časopise kao i stav države prema ženskom pitanju od 60-ih godina do kraja 20. stoljeća u Hrvatskoj i Jugoslaviji dala je Đurđa Knežević u djelu “Kraj ili novi početak?”¹¹ Prilog ovoj historiografiji je i dokumentarni film Sanje Iveković *Borovi i jele. Sjećanje žena na život u socijalizmu*¹² koji se bavi pitanjima žena kao subjekata povijesti kao i pitanjima ženskog sjećanja. Na problem filma ukazala je Miona, povjesničarka umjetnosti: “Doduše, to je jedina zamjerka filmu: *ni u jednom trenutku* (žene u filmu, op.a.) *nisu uspjele izlučiti ... taj svoj ženski identitet, nego su, zapravo, pričale o stvarima ... koje su bile, više-manje, dio svačije svakidašnjice.*”¹³ Taj problem, nedostatak ženskih identitetnih točaka iz socijalizma, javlja se i ovdje iako žensko iskustvo socijalizma, političkih događaja i odnosa prema praznicima kao mjestima s kojima su sugovornice identificirale socijalizam vraća dignitet individualnom ženskom iskustvu. Pitanjima ženskog sjećanja kao način osnaživanja ženskog iskustva socijalizma, ženskom genealogijom i osobnošću, te načinima na koje su žene aktivno oblikovale svoje živote, društvo i povijest bavili smo se u knjizi *Ženski biografski leksikon – Sjećanje žena na život u socijalizmu*.¹⁴

8 A. Feldman, “Posljednjih dvije tisuće godina: povijest žena-ženska povijest-kulturna povijest” U: *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest*. Pr. Feldman, A. Institut “Vlado Gotovac”. Ženska infoteka. Zagreb. 2004. Str.17.

9 L. Sklevicky, Konji, žene, ratovi Odabrala i priredila Dunja Rihtman Auguštin. Ženska infoteka. Zagreb. 1996.

10 B. Kašić, *Symbolic Discourses: Inscribing Women Into History Stories from Socialism*. 2000.

11 Đ. Knežević, “Kraj ili novi početak? Feminizam od šezdesetih do danas u Jugoslaviji/Hrvatskoj” U: *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest* Pr. A. Feldman. Institut “Vlado Gotovac”. Ženska infoteka. 2004. Str. 247-260.

12 Film *Borovi i jele. Sjećanje žena na život u socijalizmu* autorice Sanje Iveković snimljen je 2002. godine prema metodologiji istoimenog projekta i može se smatrati jednim njegovim izdankom.

13 S. Portkonjak, “Tko želi slušati? Iskustva sa snimanja i prikazivanja dokumentarnog filma *Borovi i jele. Sjećanje žena na život u socijalizmu*” U: *O Titu kao mitu. Proslava Dana mladosti u Kumrovcu*. Ur.: M. Kristi Hjemdahl i N. Škrbić Alempijević. FF-press i Srednja Europa. Zagreb. 2006. Str. 464.

14 D. Dijanić, M. Merunka Golubić, I. Niemčić, D. Stanić, *Ženski biografski leksikon. Sjećanje žena na život u socijalizmu*. Centar za ženske studije. Zagreb. 2004.

Oslonci za buduća istraživanja povijesti žena u razdoblju socijalizma postoje – fundamentalna istraživanja organizacije AFŽ-a, započelo se sa sakupljanjem usmene povijesti žena koje su živjele u tom razdoblju. Unatoč tome, još je uvijek mali broj istraživača(ica) koje se odlučuju za istraživanja metodom usmene povijesti (*oral history*) i feminističkom metodologijom i dalje bi trebalo istraživati arhivsku građu AFŽ-a, Saveza ženskih društava, Konferencije za društvenu aktivnost žena i aktivnosti žena koje od kraja 70-ih godina počinju stvarati civilnu scenu.

Zbog tako određenih zadataka *Sjećanje žena na život u socijalizmu* želi upisati povijest žena, ženske živote i njihove identitete u historiju. Uzimajući žene, žensko iskustvo za subjekt istraživanja, te različite arhive ženskih udruženja i ženske časopise pokušali smo pokazati da žene jesu dio povijesti i društva te da ih one oblikuju.

Sjećanje žena na život u socijalizmu

Projekt

Sjećanje žena na život u socijalizmu je međunarodni projekt, započet 1995. godine na inicijativu češke sociologinje Jiřine Šiklove. Cilj je bio potaknuti istraživanje povijesti žena i njihovih identiteta u razdoblju socijalizma, te odabranom feminističkom istraživačkom metodologijom omogućiti analizu koja će biti osjetljiva na povijesne, političke i kulturne razlike. Feministička metodologija polazi od pretpostavke da načini komuniciranja, jezik, načini življenja određene grupe, u ovom slučaju, žena u socijalističkom društvu, mogu biti kvalitetno izučavani samo uvažavajući modele istog kulturno-historijskog i civilizacijskog diskursa. Jiřina Šiklová je nespornu željela izbjeći istraživanjem u kojem će obje sugovornice dijeliti iskustvo življenja u socijalističkom društvu, a feminističkim promicanjem nenasilnog, respektabilnog i što ravnopravnijeg odnosa među sugovornicama trebala bi se osigurati etičnost u istraživačkom postupku. Ulaskom u projekt 1998. godine prihvatili smo zadanu metodologiju rada kako bi dobiveni rezultati bili usporedivi za zajedničku analizu na međunarodnoj razini.

Sedam točaka **metodologijskog konsenzusa** na međunarodnoj razini:

1. Intervjuirana žena u prvom dijelu razgovora slobodno priča o svom životu, bez prekida
2. Pitanja se postavljaju u drugom dijelu razgovora prema zajedničkim smjernicama za razgovor, a zatim se postavljaju pitanja koja se tiču specifičnosti svake zemlje
3. Razgovor se arhivira u izvornom obliku
4. Transkribira se po mogućnosti cijeli razgovor

5. Svakom razgovoru prilaže se protokol i biogram
6. Intervju se dopunjuje podacima o historijskom kontekstu kao popratnim materijalom jer politički, pravni i demografski razvoj nije bio identičan niti se odvijao paralelno u svim zemljama okupljenim u projekt
7. Žene trebaju biti iz različitih socijalnih, kulturnih, statusnih i profesionalnih miljea.

*Oral history i feministička metodologija*¹⁵

Metodologija istraživanja je rodno uvjetovana i to ne samo zato što su istraživane isključivo ženske autobiografske priče, već stoga što je fokus na interakciji žena koje tražaju za neizrečenim, neosvijještenim i društveno potisnutim znanjem sa ženama koje, možda po prvi put, razumiju društvenu važnost najintimnijeg dijela vlastitog iskustva. Istraživanje je provedeno *oral history* metodom. Važan element uspješnosti primjene ove metode je tehnika intervjuiranja. Cilj nije bio velikim brojem pitanja dobiti nove podatke o životima žena, već se fokusirati na interaktivan odnos sugovornica u prvom redu slušanjem, poštivanjem prostora privatnosti sugovornice i ne zadirati u područja koja ona želi ostaviti za sebe. Istraživanje je provedeno tehnikom intervjuiranja prema polustrukturiranom intervjuu koji otvara veliki broj različitih tema i motiva, kako privatne tako i javne naravi, a koji se postepeno spajaju i grade cjelinu priče.

Smjernice za vođenje razgovora:

1. Recite nešto o svom životu (prvi dio razgovora)
2. Obitelj u kojoj ste odrasli (drugi dio razgovora)
 2. 1. Odnos s majkom
 2. 2. Školovanje i djevojaštvo
 2. 3. Posao
 2. 4. Javno djelovanje
 2. 5. Ljubav, partner, brak, obitelj
 2. 6. Materijalno stanje
 2. 7. Slobodno vrijeme
 2. 8. Briga o sebi
 2. 9. Politika
 2. 10. Kako danas živite
 2. 11. Što biste izdvojili kao najznačajnije trenutke u životu?
 2. 12. Kada ste bili najsretniji?
 2. 13. Što vam je bilo najteže u životu?
 2. 14. Što biste preporučili svojoj kćeri i unukama?

¹⁵ O metodi i metodologiji u: S. Berger Gluck; D. Patai, *Women's Words The Feminist Practice of Oral History*. Routledge. New York, London. 1991.

2. 15. Što biste promijenili u svom životu?
3. Politički kontekst (treći dio razgovora)
 3. 1. AFŽ
 3. 2. Informbiro
 3. 3. Goli otok
 3. 4. Socijalistički praznici
 3. 5. Samoupravljanje
 3. 6. Tito
 3. 7. Promjene 1989. godine.

Pitanja su upletena u ženinu priču i ona nikada nisu potpuno ista. Žena koja govori svoju životnu priču je važna, ona oblikuje i vodi razgovor, određuje dinamiku. Žena je subjekt, a njezina životna priča temeljni interes. Kroz nju mjerimo i prosuđujemo socijalizam kao političko ili historijsko vrijeme. Kako smo već naglasili, metodologija je za ovo istraživanje od velike važnosti. Cilj nije otkrivati nove podatke o životima žena i njihovim aktivnostima, već je potrebno fokusirati se na interaktivni odnos sugovornica, slušanjem, poštivanjem prostora privatnosti i integriteta žene s kojom razgovaramo, kao i ne zadiranjem u područja koja ona želi ostaviti za sebe. Takvom metodom dobivamo osobnu stranu nekog događaja. U ovom smo istraživanju željeli izbjeći valoriziranje i ispitivanje povijesne točnosti sjećanja i/ili iskustava, jer nam traženje *jedne istine* o socijalizmu nije bio cilj. Namjera je bila da životne priče žena kao građa za istraživanje ženskog iskustva socijalističkog društva omoguće u budućim istraživanjima uvid u značenje pojedinih događaja za žene i osjećaje koje žene imaju vezano uz te događaje, jer “klasični povijesni izvori više nam govore o onome što se dogodilo i kako se dogodilo nego kako su se ljudi osjećali u vezi s tim i što im je to značilo”.¹⁶

Intervjuirane su žene iz različitih slojeva socijalističkog društva i svih stupnjeva obrazovanja pa s velikom sigurnošću možemo reći da imamo uzorak iz kojeg možemo prepoznati ključne točke oko kojih su se životi žena okupljali i u kojima su se prepoznavali. Intervjuiranje je provedeno od kraja 1998. do kraja 2000. godine. Intervjuirana je trideset i jedna žena. Intervjui su trajali od 90 do 180 minuta, a neki su razgovori vođeni tijekom više dana. Uz intervju u istraživanju je korištena i arhivska građa i to podaci iz arhive AFŽ-a, kao i njihova izdanja, iako istraživanje pokriva cijelo socijalističko razdoblje, a ne samo četrdesete i pedesete godine, kada je AFŽ djelovao.¹⁷

¹⁶ K. Anderson prema K. Minister: “A feminist frame for the Oral History Interview”. U: Berger Gluck; Patai, n. d. Str. 35.

¹⁷ AFŽ-u je dano posebno značenje zato što je to bila jedina isključivo ženska organizacija koja nije samo deklarativno zastupala interese žena, nego je imala i viziju kakav je položaj ženama u modernom socijalističkom društvu potreban (obrazovanje, socijalna, zdravstvena i pravna zaštita žena, radnica, majki i djece, razbijanje predrasuda o tzv. ženskome mjestu u društvu, kući itd.).

Tijekom istraživanja nametnula su se kao važna sljedeća pitanja:

1. metodologija – kakvo je naše osobno iskustvo u realizaciji istraživanja
2. ženski identitet u socijalizmu – kakav je identitet žena i kako ga razotkrivamo kroz intervju
3. socijalizam – ključni događaji u socijalizmu koji su direktno utjecali na živote žena.

Iako metoda *oral history* osigurava direktan rad žena sa ženama i o ženama kako bi se dao dignitet ženskom iskustvu i znanju, ipak su uočeni brojni nedostaci. U prvom redu to je neravnopravan odnos moći između sugovornice koja bilježi intervju i sugovornice koja ga daje, potreba poznavanja i osjetljivost za ženski način komuniciranja,¹⁸ tu je i pitanje utjecaja zaboravljanja, subjektivnosti i samocenzure na oblikovanje priče, kao i utjecaj konteksta okruženja u kojem je žena odrasla, živjela i u kojem trenutno živi. Sugovornice su vrlo rijetko bile spremne svoju životnu priču iznijeti poput monologa, umjesto toga tražile su komunikaciju i dijalog, ponekada i potvrdu svojih razmišljanja ili pomoć u izboru riječi. Problem na koji smo naišli služeći se ovom metodom je da ma kako mi uvjerali sebe, a i sugovornicu da je ona subjekt, postojala je opasnost da se razgovor pretvori u tipski intervju koji vodimo mi, postavljanjem pitanja. Naime, činjenica da smo živjeli u socijalističkom društvu i da raspoložemo različitim izvorima znanja o njemu, daje nam moć da utječemo na tijek razgovora ili intervjuiranja. No, razgovor kao interakcija i kao proces nudio je niz prilika da se među sugovornicama razmjenjuje moć.

Drugi problem ove metode intervjuiranja je osjećaj nelagode da će žena ako je samo pustimo da priča svoju priču, što je zahtjev metodologijskog konsenzusa, misliti kako je ne slušamo. Tu je i nelagoda da ćemo preskočiti ili propustiti neki važan događaj iz njezinog života, jer joj nismo postavili dodatna pitanja. Kao važno pitanje otvorilo se i pitanje cilja; je li nam važna samo ženska priča ili i ženski životi u socijalizmu, ženska genealogija. Žene iz ovog razdoblja, barem one rođene 20-ih i 30-ih godina, stavljaju na prvo mjesto potrebe svoje obitelji, djece i muža, majki, a tek na drugo mjesto stavljaju svoje različite odnose s prijateljicama ili prijateljima, karijeru. Kako smo to očekivali, u razgovorima smo pokušali otvoriti mogućnosti za alternativne priče i potaknuti žene da ih ispričaju.

Čitajući priče žena, dolazimo do problema uvođenja žena u povijesne priče iz socijalizma. Postavila su se brojna pitanja: svijest žena o njihovom rodnom identitetu, trebamo li ostaviti isključivo žensku, autentičnu priču ili ćemo valorizirati priče žena stavljajući ih u kontekst vremena i prostora, te u kojoj ćemo ih mjeri staviti u kontekst vremena i prostora. Znali smo da se, ako se odlučimo na uvođenje ženske priče u političko i historijsko vrijeme, otvaraju nova pitanja: tko i što konstruira sjećanje na socijalizam, jesmo li svjesni autocenzure, možemo li govoriti o utjecaju ideologije

18 K. Minister, "A Feminist Frame for the Oral History Interview." U: Berger Gluck; Patai, n. d. Str. 29.

ili govorimo o ideologijama. Priče žena smo stavili u kontekst vremena na način da socijalizam vrednujemo, procjenjujemo i prosuđujemo iz ženske priče, iz različitosti njezinih iskustava, a ne obratno. Problem s kojim smo se ovdje susreli je da kod nas, za razdoblje socijalizma, ne postoji jedan jedinstven instrumentarij kojim bi se povijesne činjenice i procesi interpretirali i u kojem bi određeni pojmovi iz razdoblja socijalizma imali jasno ili barem približno jasno značenje za sve stručnjak(inj)e. I sjećanja sugovornica reflektiraju ove probleme.

Analiza

Prilikom obrade intervjua i sakupljene građe korištena je kvalitativna analiza u granicama koje dopušta odabrana feministička metodologija. Pitanja koja su u istraživanju postavljena su, s čime su se žene identificirale, koji su ključni događaji u socijalizmu koji su direktno utjecali na živote žena, te kako su doživljavale socijalizam i svoju pripadnost na političkoj razini. Iz intervjua je vidljivo da žene uz socijalizam vežu lik Josipa Broza Tita i slavljenje Osmog marta, a čak su dvije sugovornice, obje rođene 1929. godine, imale iskustvo robije na Golom otoku zbog presude da su stale uz Rezoluciju Informbiroa 1948. godine.

Informbiro

Informacioni biro komunističkih i radničkih partija (IB), organizacija europskih komunističkih partija, osnovan je 1947. godine u Poljskoj sa sjedištem najprije u Beogradu, a zatim u Bukureštu. Godine 1948. došlo je do sukoba SSSR-a i FNRJ, kada sovjetski političari nastoje iskoristiti IB za obračun s KPJ i očuvati monolitnost komunističkog bloka (*Rezolucija IB o stanju u KPJ*). Od ožujka do lipnja 1948. godine SSSR zaoštava odnose s FNRJ optužujući KPJ za *nedostatak unutarstranačke demokracije* i *jačanje kapitalizma*. U pozadini sukoba bila su politička, a manje ideološka razilaženja. Jugoslavensko partijsko rukovodstvo s Titom nije pristalo na, među ostalim, neravnopravne ekonomske odnose u trgovinskoj razmjeni FNRJ i SSSR-a. Rezolucija Informbiroa pozvala je *zdrave snage* u KPJ da svrgnu vodstvo, ali u srpnju na V. kongresu KPJ (1948.) Tito i vodstvo KPJ dobivaju potporu. Godine 1949. sve komunističke zemlje prekidaju odnose s KPJ te ekonomske i političke veze s FNRJ, stvarajući tako blokadu Jugoslavije, koja se potom, iz ekonomskih razloga, okreće Zapadu koji u tome vidi mogućnost za slabljenje jedinstva komunističkog bloka. Jugoslavenski režim od 1949. godine na Golom otoku utemeljuje Kazneno-popravni dom u kojem borave optuženi(e) za suradnju s Informbiroom. Nad zatvorenici(a)ma se od travnja 1950. godine primjenjuju represivne mjere kojima je cilj slamanje morala. Prema nekim podacima, kroz njega je prošlo oko 16.731

ljudi¹⁹, ali je točan broj teško ustanoviti jer se tamo dolazilo na temelju administrativne odluke, a ne sudske presude.²⁰ Od sredine 50-ih godina postaje zatvor, a zatim kazneno-popravni dom za maloljetnike koji je potkraj 80-ih zatvoren. Informbiro je 1956. raspušten nakon uspostave dijaloga Josipa Broza Tita i Nikite Hruščova.

Evo kako su neke od naših sugovornica doživljavale Informbiro i zbog čega se sve završavalo na Golom otoku.

Jelka Č.

– Da li se tim informbiroovcima toliko sviđala ta Staljinova politika ili je bilo nešto drugo u pitanju?

– Oni nisu krivi, jer su previše vjerovali u Staljina i njegovu politiku i mi smo, mislim Partija i cijeli pokret, veličali Staljina. To je ušlo u ljude. I sad ako nije bilo nekoga ... a bilo je onda slabosti i kod naših pa su to oni onda vrlo vješto iskorištavali ... ja se sjećam kad je otac rekao – svaka čast Staljinu, ali ja volim prvo svoju kuću, pa svoju državu, pa onda dalje. Tako da je meni i to isto, meni je otac u tim političkim stvarima jako pomogao. Vjerujem da je tako bilo i kod mnogih drugih. To je bilo dosta okrutno, trebalo se na tim parijskim sastancima izjašnjavati za koga si. Tako da to nije bilo tako jednostavno. To je bilo jedno poglavlje naše, ja mislim da Tito radi toga nije dobio Nobelovu nagradu za mir, samo zbog toga, i ja mislim da je Goli otok ta crna mrlja u našoj povijesti. Ne samo Goli otok kao takav, ponavljam trebalo ga je imati ali se nije smjelo tako s ljudima postupati tamo.

Slava K., umirovljena učiteljica

– Što znate o Informbirou?

– E, Informbiro... Tu si me našla. To rijetko tko zna. Ja sam završila na Golom otoku. Bila sam od 49-e do 51-e godine u zatvoru. Evo zašto. Bilo je ferije i ja kao najmlađi član partije bila sam sekretar partijske organizacije u mom rajonu. ... U gimnaziji sam bila sekretar svih skojevskih grupa. I meni je (...) došla sekretar jednog razreda i rekla da joj je B. Č. obećao da će postati član SKOJ-a i član partije ako se riješi malogradanskih navika i smatrati da je moral između nogu. I on je nju prevrnuo u komitetu na taj način. Kad je ona to meni rekla, meni (...). Inače za sebe ne bi mnogo učinila, ali za drugog bi sve učinila u komitetu. I kažem da ćemo pisati pismo centru, jer sam smatrala da je to sve pošteno. Centralnom komitetu. A tamo je najviše leglo, ali čemu? Jednog čovjeka koji izigrava nešto, promatra i vidi idola u nečemu. Rekli su da koristi svoj položaj za bludne radnje. Jer sa mnom je to pokušao, ali je dobio šamar i pocjepanu košulju. To je druga stvar, ali ovo se dogodilo. Na sastanku, tamo gdje sam ja bila predsjednik, došla su nam pisma IB-a kako napadaju naše rukovodiocce da koriste svoje položaje da ovo,

19 Bekić, n. d. Str. 47.

20 Banac, n. d. Str. 231.

da ono, da ovako, da onako. Što ja znam svega i svačega. I na tom sastanku kao sekretar komiteta dolazi taj B. Ja čitam tu rezoluciju IB-a, a tu je i otac učenice koju je on prevario. Da je tata znao raskomadao bi ga na takav način, to je druga stvar. Kad se u nekoga zaljubiš pa ne misliš, i napraviš to 13 ili 14 godina. To je druga stvar. I veli što veliš drug? Reko' ovdje ima skandaloznih laži, ali ima i istine. Gdje ima dima ima i vatre. Da se koriste položaji, koriste. To sam se osvjedočila. On prekida meni sastanak. Takvo je naređenje. Navečer dolaze po mene.

– Vi niste uspjeli sve reći do kraja?

– Ne, ne, ne. Taj čovjek nikada nije saznao. Ne bi to mogla. Čuj to je roditelj. Ne bi to nikad mogla, ali ... Ovaj dolaze po mene i ja bila na korzu. Mrak je, nema svjetla. Dečko me prati do mosta, ne dalje da mama ne vidi. Bože sačuvaj. Što je ovo racija? Po nekoga su došli. Zdravo. Zdravo. Ja do kuće, u haustor. "Milek" jesi li ti Slava. Reko što si ti sa mnom koze čuvao? Ja uz stepenice, na vratima od stana "milek". Ulazim je u kuću, tata, majko mila, blijed kao krpa. Unutra dva oficira. Po koga ste došli? Jel' po Antu Pavelića ili Dražu Mihailovića? Koji vam se više sviđa? Veli jedan oficir ne brbljaj. Ako neko brblja ti brbljaš. Negdje je križ bio, pojma nemam, na nekoj krpi ili tepihu, što ja znam. Tepih je bio ukrasni. I onda gleda. I gleda. Veli mama što gledaš? Kam' sreće da mi je za tim išla, a ne za tim komunizmom. Odvedoše oni mene. Tri mjeseca sam bila u Mostarskom zatvoru. Sedam mjeseci.

Blagdani i kultovi

8. mart i ostali praznici

Od socijalističkih praznika koji su se slavili, najvažnije uspomene u životima naših sugovornica budi 8. mart, odnosno Dan žena. U Kopenhagenu je na II. svjetskoj konferenciji žena socijalistkinja 1910. godine ustanovljen 8. ožujak kao međunarodni praznik, Dan žena. Izbor tog datuma je u znak sjećanja na krvave događaje iz 1909. godine kada su čikaške radnice i radnici organizirali štrajkove i proteste sa zahtjevom povećanja nadnica i priznavanje općeg prava glasa. Danom žena kao simbolom borbe žena radnica međunarodni se proletarijat odužuje ženama za njihov doprinos u klasnoj borbi i izgradnji novog društva.²¹ Dan žena slavio se pod parolama borbe za jednaka politička prava, jednake plaće za jednaki rad, zaštitu trudnica, majki i djece, za osmosatno radno vrijeme, za izgradnju jaslica i vrtića, za veći broj žena u obrazovanju, proizvodnji i društvenom životu države.²²

21 N. Cazi, Društveni položaj žene. Kako slaviti naše praznike, 8. mart – međunarodni dan žena. Novinarsko-izdavačka ustanova Pregled. Zagreb. Str. 113.

22 Cazi, n. d. Str. 114.

No, s druge strane su sjećanja koje naše sugovornice vežu uz taj dan: cvijeće, bombonijere, proslave u poduzećima, sindikalni izleti. Žene su pitanju o Danu žena pristupale isključivo iskustveno, odnosno iz njihovih priča ne saznajemo ništa o povijesti i značenju toga dana, ali dotičemo individualno, osobno razmišljanje i različite doživljaje i događanja vezana uz taj praznik.

8. mart usko je povezan s poslom, odnosno radnim kolektivom i jedan je od pokazatelja društvenog/muškog odnosa prema slavlju s jedne strane, te prema ženi s druge strane, a sjećanja naših sugovornice na taj dan su vrlo raznolika. Tako jedna sugovornica nema lijepih uspomena na taj dan, jer je od pijanog muža koji se vratio sa slavlja umjesto cvijeća dobila sedam pljusaka, po jednu za svaku godinu braka. Danas ta ista žena koja je godinama preskakala taj dan u svom kalendaru, demonstrativno slavi Dan žena zato što se osjeća kao žena, kao žena koja nije majka, koja je sama, rastavljena i koja nije podržavana od društva.

Daša M.

– Jeste li slavili Dan žena?

– Ne, sad ga slavim, a onda nisam. Demonstrativno sada slavim Dan žena, jer sam na Dan žena doživjela nešto strašno. Dan žena uopće nije bio u onom smislu blagdan koji je trebao na jedan način slaviti afirmaciju žene, jel' tako. Ne, to je bilo sve malo i neukusno, a imala sam razloga da i ne slavim, jer sam od mog muža doživjela nešto strašno. Ne bolje to neću ni govoriti, nešto strašno, ali danas, danas slavim demonstrativno.

– Možete li reći zašto?

– Zato što danas osjećam da je žena, bez obzira na sve, žena je na jedan način, žena koja nije majka, da je sama, da je rastavljena, da nije podržavana od društva. Ja idem u crkvu, to mi je jedna velika životna snaga, baš sam to govorila, velim ideš u crkvu, kad svećenik pozdravlja kaže: "Draga braćo i sestre, dragi svećenici, drage časne sestre, dragi očevi, majko i djeco", a ja sam rekla svojoj prijateljici: "A gdje su stare frajle i raspuštenice." Nemojte me onako čvrsto shvatiti, kao otpor, baš danas treba slaviti Dan žena, dal' Vi mene razumijete. Jer velim to, a gdje su stare frajle i raspuštenice.

Neke pamte Dan žena po "stereotipnom organiziranju", te po dvostrukom poslu jer se tada uz svakodnevni posao na radnom mjestu i kod kuće, pripremala proslava, poslije koje su spremale sav nered, a bilo je i potrebno pobrinuti se za pripite muškarce.

Jelka Č.

–Da li ste u tim Komitetima i poslije slavili Dan žena?

–Apsolutno, malo je stereotipno. Onda su uglavnom žene potegle da organiziraju nešto, muški su donijeli bombonijere i cvijeće, to je bila velika rijetkost, žene su to trebale organizirati, recimo kad je to bilo u kolektivu, žene su organizirale i kad je završila proslava i opet su žene morale to pospremat, a kod kuće je isto tako bilo. Trebalo je sve to pripremit, djeca donesu cvijeće, muž donese cvijeće, slavi se, a žena to treba i pripremati. Držali su se referati, to se moram smijati, manje-više su svi počinjali sa Rosom Luksemburg i njoj sličnima. Bilo je i izleta, uglavnom se financiralo iz tih fondova zajedničke potrošnje koji su bili pri sindikatu organizirani. Više nisam sigurna kako su se ti fondovi organizirali, da li je poduzeće ili sindikat davao sredstva, ali iz tih fondova su se financirali izleti.

No ipak postoje i lijepa sjećanja na “dobre fešte s puno pjesme, cvijeća i dječjih poklona koje su sami napravili”.

8. mart se drugačije slavio u različitim razdobljima socijalizma u Hrvatskoj i Jugoslaviji. Kasnih četrdesetih godina to je bio praznik koji je trebao angažirati ženu i dokazati njezinu ravnopravnost kroz razna 8-martovska takmičenja i uglavnom je to bio rad na izgradnji zemlje (opismenjivanje, radne akcije). S vremenom se odnos prema 8. martu mijenja i pristupa mu se kao međunarodnom prazniku koji slavi promijenjeni i poboljšani položaj zaposlene žene. Proslave 8. marta su vezane uz svečane akademije o uspjesima koje je socijalizam ostvario na tom planu (jednaka plaća za isti rad, biračko pravo, pravo na obrazovanje). Neke proslave 8. marta postaju tradicionalne, a jednu takvu od 1974. godine u koncertnoj dvorani *Vatroslav Lisinski* u Zagrebu organizira redakcija ženskog časopisa *Svijet*. To je bio veliki koncert posvećen ženama za koji su se dijelile besplatne ulaznice. Socijalistički poredak nije insistirao na tome da 8. mart ostane samo praznik zaposlenih žena, jer se Majčin dan (druga nedjelja svibnja) koji je vezan uz kršćansku tradiciju nije slavio, tako da 8. mart postaje praznik svih žena i sve se češće, već od kasnih šezdesetih, u javnosti i novinama pojavljuje kao službeni naziv toga dana i Majčin dan.

Prvi maj

To je drugi socijalistički praznik internacionalnog karaktera koji su žene s kojima smo razgovarale spomenule i koji su slavile. Sjećanja na Prvi maj vezana su uz crvene karanfile tradicionalno dijeljene kao način obilježavanja Praznika rada koji datira iz 1889. godine kada je osnovana II. internacionala u Parizu u kojoj su sudjelovale radničke i socijalističke stranke radi ostvarivanja osnovnih radničkih prava (pravednija plaća, smanjenje radnog dana, zabrana dječjeg rada, opće pravo glasa, socijalno i zdravstveno osiguranje). Inače, Prvi maj je tradicionalno slavljen i prije njegovog

povezivanja sa socijalističkim pokretom kao dan kojem su se radovala djeca, slaveći dolazak toplih dana, cvijeća i proljeća²³ i na taj način ga se sjeća jedna sugovornica.

Dan Republike

Dan Republike slavio se 29.-30. studenog. Bio je to ujedno i dan kada su djeca, osmoškolci primani u pionirsku organizaciju. Našim sugovornicama nije ostao u sjećanju kao veliki slavljenički dan. U svojim pričama neke su ga samo spomenule u nabranju socijalističkih praznika, dok ga se druge nisu ni sjetile. Božić, za razliku od Dana Republike, koji je u socijalizmu bio javno zabranjivan i radni dan, odnosno koji je bio privatna stvar svakog pojedinca, gotovo je svaka žena spomenula. U ovim životnim pričama Božić se pojavljuje kao narodni običaj od davnina i treba ga poštivati, simbolično kao veliki bor do stropa u susjednoj kući ili samo kao topla uspomena na obiteljski blagdan. Iako ga se rado prisjećaju, niti jedna se žena nije dugo zadržala na uspomenu vezanim uz božićne blagdane.

Prema iskazima naših sugovornica možemo iščitati da je u vrijeme socijalizma 8. mart zauzimao važno mjesto u njihovim kalendarima i da je bio vezan uz javni prostor odnosno posao, dok se Božić s druge strane krišom slavio u krugu obitelji i bio je intiman blagdan o kojem ne žele puno pričati. Zanimljivo jest kako smo gotovo u svakoj priči svjedoci tople uspomene na božićne blagdane iako u našim pitanjima Božić nismo ni spomenule. Nadalje, iako je blagdan Božića za vrijeme socijalizma bio više ili manje negiran, odnosno jedno vrijeme čak i zabranjivan ili je smještan u sferu privatnosti o kojoj se javno ne govori i koju se javno ne prakticira, sugovornice su se upravo na pitanje o socijalističkim praznicima osim 8. marta prisjećale i Božića.

Ličnosti: Josip Broz Tito

Tito je bio vođa, simbol socijalističkog pokreta i socijalističke Jugoslavije. Uz bratstvo i jedinstvo, te samoupravljanje, lik Josipa Broza Tita bio je “osnovni kohezivni faktor korišten u cilju stvaranja osjećaja zajedništva” građana i građanki SFRJ.²⁴ Uz to što je bio neosporavani autoritet na ovim područjima, bio je i simbol “zajedničke” povijesti iz vremena NOB-a.²⁵ Iako je kao doživotni predsjednik Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije preko Saveza komunista, jedine dopuštene partije u zemlji, donosio sve odluke i imao kontrolu nad funkcioniranjem države, te vlast čvrsto držao u svojim rukama, bio je, pokazuju sjećanja naših sugovornica, omiljen,

23 Usp. First of May. (2002) Encarta 02 [CD ROM] Microsoft: New York.

24 Hopken prema M. Najbar-Agičić, “Od kulta ličnosti do detitoizacije. Prikaz Josipa Broza Tita u hrvatskim i srpskim udžbenicima povijesti”. U: O Titu kao mitu. Proslava Dana mladosti u Kumrovcu. Ur.: M. Kristi Hjemdahl i N. Škrbić Alempijević. FF-press i Srednja Europa. Zagreb. 2006. Str. 379.

25 Najbar-Agičić, n. d. 379.

poštovan i snažan izvor sigurnosti građanima i građankama Jugoslavije. Jedno od važnih obilježja socijalističke epohe na našim prostorima jest upravo konstruiranje Tita kao mita, preplitanje različitih naracija oko njegova rođendana i rodnog mjesta, pa i njegove figure općenito.²⁶

Tito je kao muška, povijesna figura zauzimao važno mjesto u životima naših žena. Na II. kongresu AFŽ-a Jugoslavije održao je dugačak govor u kojem je između ostalog naglasio kao vrlo važnu zadaću žena: brigu o djeci, o mladom naraštaju. Smatrao je da nije dovoljno da djeca budu odjevena i nahranjena, već je važno za nas da ta djeca budu i pravilno odgojena u duhu nove Jugoslavije kako bi mogla postati dostojni građani nove zemlje socijalizma.²⁷ Time je Tito javno naglasio odgovornost žene i majke kao stvarateljice uzornih građana potvrđujući njezinu tradicijsku ulogu hraniteljice i odgajateljice, ali ipak uz mali emancipacijski pomak. Naime, "odgajati djecu u predane i svjesne graditelje našeg društva mogu samo majke oslobođene raznih predrasuda, majke politički svjesne".²⁸

Skupinu etnologa koji su 2004. godine u Kumrovcu istraživali proslavu Dana mladosti, nekadašnjeg socijalističkog praznika kojim je cijela Jugoslavija slavila Titov rođendan, a koji je posljednji put službeno proslavljen 1988. godine,²⁹ dočekala su brojna pitanja, nedoumice i komentari. Jedno od češćih upozorenja bilo jest: "Ne postoji način da se u ovom postsocijalističkom društvu oblikuje suvisla, jedinstvena ili čak svima razumljiva priča o ičemu što je povezano s likom Josipa Broza Tita. Priče koje bilježite međusobno će se sukobljavati i isključivati".³⁰ Nama to i nije bila namjera, već upravo suprotno, željele smo prikazati kolaž sjećanja naših sugovornica koja se na nekim općim mjestima podudaraju i nadopunjuju dok im se druga iskustva i doživljaji u potpunosti razlikuju, čak i isključuju. O Titu im se sjećanja preklapaju i uglavnom sa sjetom za nekim boljim vremenima govore o njemu.

Iz priča naših sugovornica saznajemo vrlo malo o Titu kao političkoj figuri iako je u njihovim životima kao osoba zauzimao važno mjesto i rado ga se prisjećaju. Bio je omiljen i voljen jer im je omogućavao dobar i kvalitetan život. Znao je uživati u životu, ali je isto tako pustio i druge da žive "za razliku od ovih sada". Neke naše sugovornice smatraju da je Tito bio šarmantan, čovjek sa stilom, da je bio duhovit i simpatičan, vrlo inteligentan i pametan.

26 M. Kristi Hjemdahl i N. Škrbić Alempijević, "Uvod. Politička mjesta u transformaciji". U: O Titu kao mitu. Proslava Dana mladosti u Kumrovcu. Ur.: M. Kristi Hjemdahl i N. Škrbić Alempijević. FF-presss i Srednja Europa. Zagreb. Str. 19.

27 J. Broz Tito, "Narodni front kao općenarodna politička organizacija". 8. mart. Glavni odbor Antifašističke fronte žena Hrvatske. Zagreb. 1948. Str. 73.

28 V. Novosel, "Rezultati rada AFŽ-a i neki organizacioni problemi". 8. mart. Glavni odbor Antifašističke fronte žena Hrvatske. Zagreb. 1948. Str. 113.

29 M. Kristi Hjemdahl i N. Škrbić Alempijević, "Kako 'misliti u hodu' na proslavi Dana mladosti? Fenomenološki pristup Kumrovcu". U: Etnologija bliskoga. Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja. Ur.: J. Čapo Žmegač [et al.]. Institut za etnologiju i folkloristiku i Naklada Jesenski i Turk. Zagreb. 2006b. Str.140.

30 Kristi Hjemdahl i Škrbić Alempijević, n. d. 2006. Str. 35.

Daša M.

– *Kako ste doživjeli Titovu smrt i što danas mislite o Titu?*

– *Što danas mislim o Titi? Ja sam nedavno rekla jednom kolegi, koji je špotao Tuđmana, rekla sam: "Recite Vi meni kolega jeste li Vi tako špotali Tita, jeste li imali hrabrosti", a danas svi misle da su hrabri što špotaju Tuđmana na sve strane, mislim ja sad ulazim u politiku. A što ja mislim o Titu? Što ja mogu misliti o njemu? Mogu misliti k'o o šarmeru, k'o o čovjeku, kao ličnosti, jer bio je kao čovjek, izgledao je simpatičan ili tako dalje, a zapravo jedan veliki, kako bih, rekla produkt Kominterne, samo strašno inteligentan i pametan i znao je dokle može ići, znate.*

U iskazima se naglašeno govori o njegovoj osobnosti i njegovom izgledu. Za jednu sugovornicu on je jedna historijska ličnost kojoj treba odati najveće priznanje. Ta žena je dvije godine provela robijajući na Golom otoku sasvim nepravedno osuđena zbog Informbiroa. Dakle, bez obzira na političku orijentaciju Tito je za žene bio važna politička ikona i otac socijalizma. On je bio i garancija sigurnosti, što nam svjedoči priča o majci jedne naše sugovornice koja je bila bolesna istovremeno kada i Tito i koja je kroz šalu govorila da želi umrijeti prije Tita.

Svim sugovornicama vrlo teško je pala njegova smrt. Pričajući o tome, žene naglašavaju kolektivno plakanje kao simboličan čin koji je zahvatio gotovo sve građanke i građane tadašnje Jugoslavije. Smatraju da je normalno da je njegova smrt bila tragična i žalosna, da je svima bilo teško, te ističu kako ne znaju čovjeka koji nije plakao. Jedna naša sugovornica bila je na sprovodu u delegaciji "mrtva straža" kod Titovog odra.

Jelka Ć.

– *Kako ste doživjeli Titovu smrt?*

– *Jako teško. Sjećam se, ja sam bila na tom sprovodu, bila sam u toj delegaciji koja je bila 'mrtva straža' kod Titovog odra. Meni je to jako teško palo i sada kad se nešto ružno govori o Titu i tom vremenu, a ne uzimajući u obzir pozitivne strane toga i onog što je cijeli svijet cijenio kod Tita, i danas cijeni, to mi je jako žao što u svojoj rođenoj zemlji on tako loše prolazi. I u Beogradu i u Zagrebu, a još mi je više žao što kad govore o velikim sinovima Hrvatske da ga ne spomenu, a da nije njega bilo pitanje je bi li danas Hrvatska bila. On se borio i za ZAVNOH³¹ i za stvaranje Hrvatske i za federaciju i borio se da svaka republika ima*

31 Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH) – najviši organ nove vlasti u Hrvatskoj, izgrađen u NOP-u i utemeljen na Prvom zasjedanju ZAVNOH-a 1943. godine u Otočcu. Na Drugom (Plaški, 1943. godine) i Trećem zasjedanju ZAVNOH (Topusko, 1944. godine) je oformio sve organe buduće državne vlasti. Posljednje, Četvrto zasjedanje bilo je u srpnju 1945. godine u Zagrebu, kada ZAVNOH mijenja ime u Narodni sabor Hrvatske.

D. DIJANIĆ I I. NIEMČIĆ, SJEĆANJE ŽENA NA ŽIVOT U SOCIJALIZMU

pravo na samoodcjepljenje itd. I stvorio je tu državu. I cijeli svijet to zna i prizna, osim ovih naših. To mi strašno teško pada. Ja volim našu Hrvatsku, i strašno mi je krivo kad netko misli da ja volim Jugoslaviju, a ne volim Hrvatsku. To je nemoguće, ja sam tu rođena, svi su moji tu rođeni. Ja volim Hrvatsku više nego bilo tko u ovoj vlasti.

Prema stavovima naših sugovornica i njihovim pričama možemo zaključiti da je Tito bio obožavana osoba vrijedna divljenja i suza.

Liliana M., operna pjevačica u HNK

– *A što danas mislite o Titu?*

– *Ja nemam što misliti. Ja mislim da nije samo Tito za komunizam, kako se kaže, crna ovca. Bilo je puno, cijeli svijet i bilo je svugdje, ne samo ovdje kod nas u Jugoslaviji. Sad što je on predstavljao za neke politički to ja ne znam. Kažem, mi smo dobro uglavnom živjeli. Ne znam, ljudi su, danas se tuže. Ne znam zašto. Kažem ti, ja sam se bavila pjevanjem i tako, ja nisam puno išla u nekakve probleme političke i tako. Ja sam pjevala za njih, za te političare, rado su me imali kao pjevačicu i ja nikad nisam politikom se bavila i niti bi ga mogla zamrziti niti ništa. Shvaćaš, ja samo znam da smo mi prošli, ja i moj muž i moj sin. Bio je mali još i iza mene je... to je bilo 80-te, bio je iza mene moj sin u autu. I mi ti dođemo iz Crikvenice preko Karlovca, tamo je bila ova cestarina, ne. I sad mi slušamo radio i pojma nisam imala da je Tito umro i mi se smijemo, znaš. Slušamo veselo veče, ne znam koja je emisija bila na radiju i ha, ha, ha. Ja pričam mome sinu neki vic i mi dođemo i ovaj na toj stanici, ne, diže rampu: “A zašto se vi smijete?” , a ja: “A zašto se ne bi smijala?”, ja kažem: “Mi slušamo nešto duhovito i pričamo.” “Pa šta vi ne znate”, kaže, “da je predsjednik umro.” Onda mi okrenemo stanicu, neku drugu ne, i stvarno čujemo da je predsjednik preminuo. A čuj, jasno da je bio šok za sve nas, pa to ne moram ti ja govoriti. Ti si se rodila. Pa hoću ti reći, to je bio jedan šok za sve nas. Nije bilo čovjeka da nije plakao, shvaćaš. Da mu nije bilo teško i žao. On je bio pojam, shvaćaš, on je ipak spojio svijet, sve te zemlje koje nisu razvijene, i tako. Mi smo imali sva prava, a čuj, šta je bilo politički to nitko ne zna.*

– *Koliko ste puta njemu pjevali?*

– *Čuj, koliko sam ja izračunala pod stare dane, koliko sam se sjetila, osam puta, ja mislim. Stalno su me zvali. Interconti se otvorio, ja sam pjevala na otvorenju, pa za Novu godinu. Da, baš je bila Nova godina u Intercontiju do šest sati. On je svudi bio, u Domu Armije bivše, pa su bili rock sastavi, pa se onda opet vratilo u šest u Interconti i rekao: “Tu mi je najljepše.” I onda smo mi svi pjevači stali u špalir i kad je on ušao unutra, Jovanka u crnoj haljini, dekolte ovako, a ona ti ima dječji glas. Čuj, bila je mačka, pojava, ali imala je jedan dječji zvuk u glasu,*

ne zrelo, nego baš dječje. Pa je došla do mene i rekla: "Bilo Vas je zadovoljstvo slušati." Do šest, sedam bili su ujutro.

– A kako Vam se on činio kao osoba?

– Ma, čuj, on je bio jako šarmantan. Mislim, imao je nešto, jedan svoj stil, on je držao cigaretu ovako (s palcem i kažiprstom i s dlanom prema gore pokazuje) i (...) i pudlice su bile tu, dvije bijele. I onda smo i C. je bio sjećam se, bili smo u Kumrovcu. Tako je, u Kumrovcu, bio je i D. tamo, ne znam tko još. Uglavnom, ovaj kako se zove, C. je počeo pjevati Kaljingu (pjeva), ruska pjesma, ne. I sad pudlice trče do C., jer je on pjevao visoko, tenor, ne (pjeva), a pudlice pobjegle od Tita, znaš, i idu na hlače od C. i vuku za hlače, ne, a predsjednik se digno, bio je duhovit jako. On se digno i kaže: "Eto vidite, ni oni ne vole ruske pesme!" Ni pudlice ne vole ruske pjesme, jer su išle na njega su se bacile. Mislim, zafrkavao se. A ima puno toga, ali sam zaboravila već. Ali čuj, ja nisam s njim ni pričala, ni kontaktirala, niti ništa, nego samo znam da sam pjevala, svoju distancu sam imala.

Zaključak

Socijalizam je ženama omogućio pravo političkog odlučivanja, pravo zarađivanja i zaposlenja, pravo na obrazovanje, jednakost pred zakonom i u usporedbi s predratnim i ratnim razdobljem vidljivo je poboljšanje položaja žena. Istovremeno socijalizam nije učinio mnogo na promjeni poimanja spolnih uloga u društvu, jer je polazio od pretpostavke da žene koje pripadaju istoj, radničkoj klasi imaju više zajedničkog kao radnice nego kao žene.³² KPJ je u Kraljevini Jugoslaviji vodila borbu protiv feminističkih pokreta jer je smatrao da im je cilj razbijanje jedinstva radničke klase u borbi protiv kapitalizma.³³ Iako se odnos prema feminističkom pokretu s vremenom promijenio pa se 70-ih godina u materijalima sa savjetovanja o "Društvenom položaju žene i razvoju porodice u socijalističkom samoupravnom društvu" govori o potrebi upoznavanja s teorijom suvremenog feminističkog pokreta, ipak se feminizam i dalje karakterizira kao "huškački", usmjeren na borbu protiv muškaraca i suprotan pokretu progresivnih žena koje "traže put svoje vlastite akcije na osnovi političkog, ekonomskog, kulturnog i svestranog razvoja svojih zemalja".³⁴

Sjećanja sugovornica daju intiman i osoban uvid u ženske živote što je jedinstvena mogućnost da se preispitaju povijesna i ideološka pitanja kroz prizmu biografija žena svih društvenih slojeva i područja življenja. Smatramo da identitete žena moramo promatrati u suodnosu njihovih uloga s ulogama drugih društvenih subjekata, npr. u

32 White, Melissa (2000) *Class and feminism*. Routledge International Encyclopedia of Women, 1, Routledge: New York. Str. 185.

33 Hrvatski državni arhiv, Fond Konferencija za društvenu aktivnost žena, Inv. br. 387 – 4, 10.10.1948.

34 Knežević, n. d. Str. 251.

D. DIJANIĆ I I. NIEMČIĆ, SJEĆANJE ŽENA NA ŽIVOT U SOCIJALIZMU

odnosu žena – muškarac/muškarac, radnica – radnik, kolegica – kolega, radnica – činovnica – profesorica, vjernica – ateistkinja, udana – neudana – razvedena, članica Partije ili pripadnica obitelji koja nije podupirala poredak. Prvenstvena zadaća žena, bila je dati smisao svome životu, odrediti se u privatnoj i javnoj sferi. Hrabrost da izađu iz naučenih obrazaca ponašanja pokazale su žene opisujući svoja iznimna iskustva: nesloge u kući, borbe za sigurnost doma i obitelji, pravo političkog istupanja, reagiranje na nepravdu i borba za dostojanstvo i prava drugih, iskustvo političkog zatvora.

Te sposobne žene, koje nisu ograničile svoje djelovanje samo na skrb za vlastitu obitelj, u zreloj dobi rasterećene brigom za materijalno, otkrile su svoje skrivene kreativne sposobnosti i posvetile se novim aktivnostima. Razriješivši se obveza, neopterećene teretom emocionalnih, moralnih i materijalnih odnosa unutar vlastite obitelji, ali i većinom zadovoljne sretnim ishodima svojih životnih nastojanja, bez straha da će im se zamjeriti politička nekorektnost u dosluhu s feminističkim projektom, ove žene danas svoje osobno iskustvo i životno znanje integriraju u svijet društveno “priznatog” znanja.

IZVORI I LITERATURA

- Hrvatski državni arhiv, Zagreb (Fond Konferencija za društvenu aktivnost žena), 1945. – 1953.
- Banac, Ivo (1990) *Sa Staljinom protiv Tita, Informbiroovski rascjep u jugoslavenskom komunističkom pokretu*. Globus. Zagreb.
- Bekić Darko (1988) *Jugoslavija u hladnom ratu. Odnosi s velikim silama 1949-1955*. Globus. Zagreb.
- Berger Gluck, Sherna; Patai, Daphne (1991) *Women's Words The Feminist Practice of Oral History*. Routledge. New York, London.
- Bilandžić, Dušan (1999) *Hrvatska moderna povijest*. Golden marketing. Zagreb.
- Broz, Josip Tito (1948) “Narodni front kao općenarodna politička organizacija”. 8. mart. Glavni odbor Antifašističke fronte žena Hrvatske. Zagreb.
- Cazi, Nada (1974) *Društveni položaj žene. Kako slaviti naše praznike, 8. mart – međunarodni dan žena*. Novinarsko-izdavačka ustanova Pregled. Zagreb.
- Dijanić, Dijana; Golubić Merunka, Mirka; Niemčić, Iva; Stanić, Dijana (2004) *Ženski biografski leksikon. Sjećanje žena na život u socijalizmu*. Centar za ženske studije. Zagreb.
- Feldman, Andrea (2004) “Posljednjih dvije tisuće godina: povijest žena – ženska povijest – kulturna povijest”. U: *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest*. Pr. Feldman, A. Institut “Vlado Gotovac”. Ženska infoteka. Zagreb, str. 9-19.
- First of May. (2002) Encarta 02 [CD ROM] Microsoft: New York.
- Gross, Mirjana (1993) “Nevidljive žene” U: *Erasmus*, časopis za kulturu demokracije. Erasmus Gilda. Zagreb. Rujan 1993, broj 3, str. 56-64.

- Hjemdahl, Kirsti Mathiesen i Alempijević, Nevena Škrbić. 2006. "Uvod. Politička mjesta u transformaciji". U: *O Titu kao mitu. Proslava Dana mladosti u Kumrovcu*. Ur.: Hjemdahl, Kirsti Mathiesen i Alempijević, Nevena Škrbić. FF-presss i Srednja Europa. Zagreb. Str. 9.-39.
- Hjemdahl, Kirsti Mathiesen i Alempijević, Nevena Škrbić. 2006b. "Kako 'misliti u hodu' na proslavi Dana mladosti? Fenomenološki pristup Kumrovcu". u: *Etnologija bliskoga. Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*. Ur.: Čapo Žmegač Jasna [et al.], Gulin Zrnić Valentina i Šantek Goran Pavel, Institut za etnologiju i folkloristiku i Naklada Jesenski i Turk. Zagreb, str. 139-166.
- Kašić, Biljana (2000) "Symbolic Discourses: Inscribing Women Into History Stories from Socialism". Neobjavljeno.
- Knežević, Đurđa (2004) "Kraj ili novi početak? Feminizam od šezdesetih do danas u Jugoslaviji/Hrvatskoj" U: *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest*. Pr. A. Feldman. Institut "Vlado Gotovac". Ženska infoteka. Zagreb, str. 247-260.
- Najbar-Agičić, Magdalena. (2006) "Od kulta ličnosti do detitoizacije. Prikaz Josipa Broza Tita u hrvatskim i srpskim udžbenicima povijesti". U: *O Titu kao mitu. Proslava Dana mladosti u Kumrovcu*. Ur.: Hjemdahl, Kirsti Mathiesen i Alempijević, Nevena Škrbić. FF-presss i Srednja Europa. Zagreb, str. 377-398.
- Novosel, Vanda (1948) "Rezultati rada AFŽ-a i neki organizacioni problemi". 8. mart. Glavni odbor Antifašističke fronte žena Hrvatske. Zagreb.
- Potkonjak, Sanja (2006) "Tko želi slušati? Iskustva sa snimanja i prikazivanja dokumentarnog filma Borovi i jele. Sjećanje žena na život u socijalizmu" U: *O Titu kao mitu. Proslava Dana mladosti u Kumrovcu*. Ur.: M. Kristi Hjemdahl i N. Škrbić Alempijević. FF-presss i Srednja Europa. Zagreb, str. 445-468.
- Sklevicky, Lydia (1996) *Konji, žene, ratovi*. Pr. Dunja Rihtman-Auguštin. Ženska infoteka. Zagreb.
- Spehnyak Katarina (2006) *Britanski pogled na Hrvatsku 1945.-1948*. Golden marketing – Tehnička knjiga. Zagreb.
- Sundhaussen, Holm (2006) "Jugoslavija i njezine države slijednice. Konstrukcija dekonstrukcija i nova konstrukcija 'sjećanja' i mitova". U: Brkljačić, Maja; Prlenda, Sandra *Kultura pamćenja i historija*. Golden marketing – Tehnička knjiga. Zagreb.
- White, Melissa (2000) *Class and feminism*. Routledge International Encyclopedia of Women, 1, Routledge: New York, str. 184-186.

SUMMARY

**Women's memories of the life in socialism
– a contribution to womens' history**

This article analyses the position of women in the changes occurring in the Socialist society of Croatia/Yugoslavia during the period of 1945-1990. The altered position of women is the result of their right to participate in administrative bodies and political life, the work of organizations dealing with the issues of women as well as the engagement of women researchers starting the first researches about women's history from the middle of 1980s, which made women and the question of women more visible.

In the chapter *Women's Memories Of The Life In Socialism* the authors describe the international research project with the same name, its origin and methodology. The project aims to encourage researching women's history from the period of Socialism. The methodology is gender-conditioned and the research has been conducted using the oral history method. The emphasis is on the interview technique. A semi-structured interview opens a large number of different topics and motifs of private as well as public nature. The goal is the life stories of female speakers that measure and evaluate Socialism as a political/historical time. Special attention is paid to the interview analysis. Analysing the interviews through the political developments, the figure of Josip Broz Tito and the holidays we find out about the ways these developments affected women. The political developments and the changes occurring gradually within the Socialist system significantly influence the position of women and their growing presence in the public life as active participants or subjects of researches conducted by women scholars interested in women's history.

The authors conclude that the importance of recording women's life stories lies not only in reassessing historical and ideological questions, but also in integrating the women's experience and life knowledge in the world of socially "recognised" knowledge.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Godina LIX
Zagreb 2006.

UDK 93/99

ISSN 0351-2193

Historijski zbornik, god. LIX, str. 1-338, Zagreb 2006.

Izdavač

Društvo za hrvatsku povjesnicu

Suizdavač

Srednja Europa, d.o.o.

Redakcijski odbor

Slaven Bertoša, Mirjana Gross, Tvrko Jakovina

Ivan Kampuš, Franko Mirošević, Ivica Prlender

Tomislav Raukar, Petar Strčić

Glavni i odgovorni urednik

Ivica Prlender

Članci i rasprave iz časopisa *Historijski zbornik* su referirani u publikacijama:

ABC Clio

Historical Abstracts

America: History and Life

Adresa uredništva

Društvo za hrvatsku povjesnicu, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 10000 Zagreb, I. Lučića 3, Hrvatska

Časopis izlazi jednom godišnje

Objavlivanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa RH

Grafička priprema i tisak:

Ibis-grafika, IV Ravnice 25, Zagreb